

GOUDVONDST AAN HET LAAR

DRIEHOEKIG GEBIED IN DIESSEN WAS OOIT EEN VOORNAME PLEK

Door Hans Schoenmaker

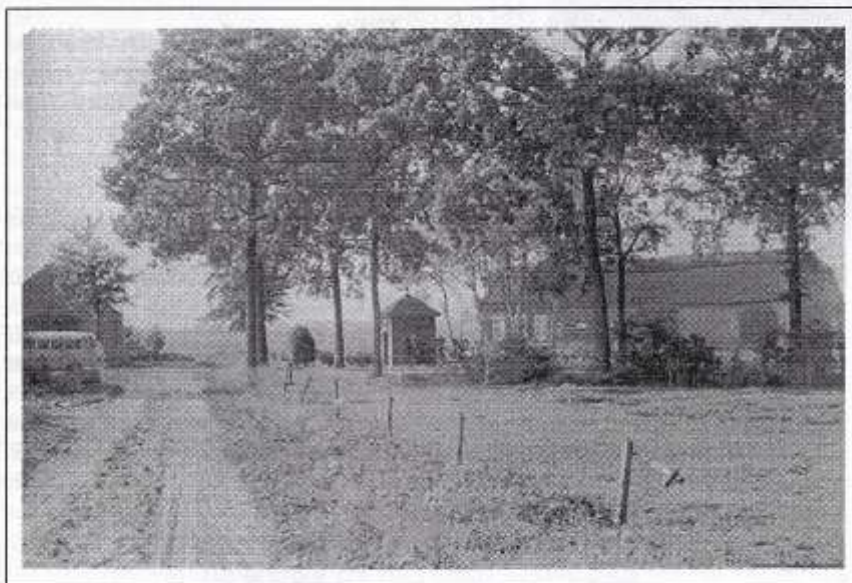
Toen Stephanus Hanewinkel omstreeks 1800 door de Meierij van 's Hertogenbosch trok vond hij de ligging van het dorp Diessen *'zeer vermakelijk, schoon de huizen er zeer verspreid zijn. Het heeft een schoon marktveld, zeer aangenaam met bomen beplant'*. Dit marktveld was het Laar, een driehoekig plein omgeven door boerderijen. Aan de noordkant van het plein werd in 1982 tijdens een opgraving een stukje bewerkt goud gevonden. Hoe ontstond het Laar en wat vertelt deze goudvondst ons.

Ten onrechte noemt men het Laar een Frankische Driehoek. Maar het was wel een voorname plek. Een reconstructie aan de hand van opgravingen.

Het Laar en de Heuvel

Het dorp Diessen kende van oudsher twee bewoningskernen, het Laar en de Heuvel. De Heuvel verraadde een bijzondere status. Een aaneengesloten bebouwing direct aan de straat, terwijl aan het Laar de boerderijen vrijlagen met een hof voor de deur en een groot erf erachter. Deze verschillen hadden te maken met de woonfunctie van beide ker-
nen.

Toen de kerk op de Heuvel gebouwd werd was de straat er naar toe een aantrekkelijke vestigingsplaats voor herbergen en winkeltjes. Zo woonde Cornelis Otten in een stenen huis, het Outhuis, op de Heuvel en was bierbrouwer. Het testament van Niklaas Otten

Het Laar in 1961.
Foto: Gust de Vries
Collectie Fotostichting
Diessen

vermelde in 1645 *'een huis en erf, ter plaatse genoemd den Heuvel aan de kerk, aan de noordzijde de Heuvelstraat, een drieske in de Kerkstraat, grenzend aan de erf van Gerrit de Smid van Diessen'*.

De bijzondere status van de Heuvel werd nog versterkt door de bedevaarten. Van heinde en verre kwamen de pelgrims om de relieken van Sint Willibrordus te aanschouwen. In 1632 schreef Augustinus Wichmans nog, dat er een grote toeloop was van bedevaartgangers naar het Willibrordusputje bij de kerk van Diessen.

Het Laar had louter een agrarische functie. Adriaen Sweens bezat in 1662 'een stede aan het Laer, daar in sijn soon Hendrick woont'. De aanstede, waarop huis, schuur en hof staan was groot 3 lopens 42 roeden (ca. 6500 m²). Bovendien had hij nog een 'groese inde aenstede van 1 lopens 22 roeden' (ca. 2376 m²), d.w.z. een weiland bij zijn huis.

Nog in 1933 werd in een sociaal-geografische monografie geschreven: 'Voor ons ligt, schildvormig gewelfd, de Esch, waarachter de boerderijen van het dorp de horizon vormen. Op de oostelijken rand van dit schild ligt het eigenlijke dorp, de kern der gemeente' (cq het Laar, H.S.).

Een vroege vermelding vonden we in het testament van Jan van de Rode, die in 1448 overleed. Hij bezat o.a. 'ung hostel et manoir bel et riche, situe' en la parroiche de Diessene lez Breda avec ung pont leviz (Het Hooghuis H.S.), item encoires ung hostel gisant en ladict parroiche appele' le Laer'.

Het Laar als vroente

Het belang van het Laar bleek ook uit het 'Regelement op het gebruik Vroente en Dorpsaard' uit 1796. Naast Haghorst en Baarschot werd het Laar en niet Diessen als deel van de Gemeynt genoemd. Het reglement gaf de gemeentegronden aan 'die sinds onheuglijke tijden bestemd waren geweest voor het weiden van vee, het steken van turf en het maaien van heideplaggen'. Het veeweiden was alleen toegestaan op 'de plaats en vroente genaamd het Laar de Reyt naast het Laar en langs de schietweg (Schutweg H.S.) tot aan de Baarschotse nieuwe erven'.

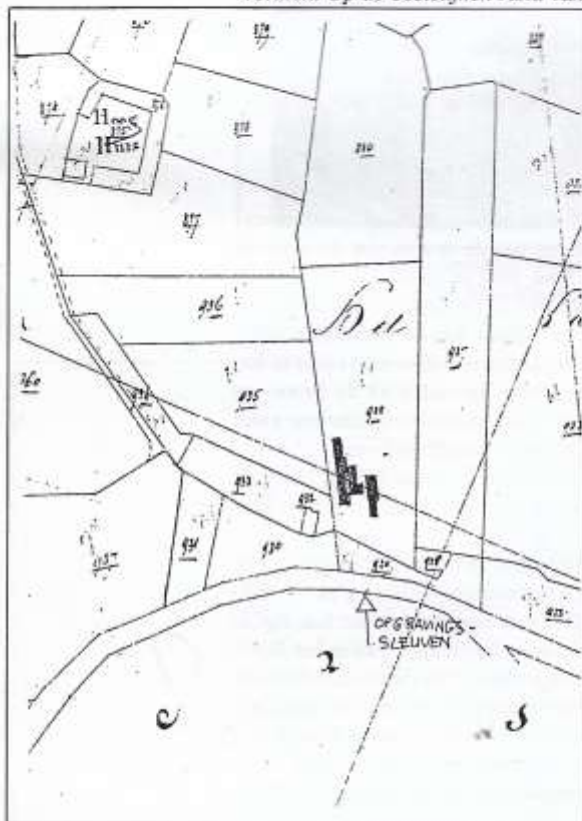
De inrichting van het Laar maakte deel uit van een agrarische infrastructuur, waarbij de woeste gronden (de heide en moerasgronden ofwel de Vroente of de Gemeynt), gemeenschappelijk gebruikt werden door de ingezetenen, en die

onlosmakelijk verbonden waren met de agrarische bedrijfsvoering.

Wat deze woeste gronden betekenden voor de boeren werd in 1828 door Martinet verwoord: 'Weet gij niet, dat door Gods bijzondere zorg, de heide eene ongemeen harde plant is, die ons zoo wel dient tot bezemen, tot het dekken van daken, tot brand, tot mest, tot het maken van berceaus voor de spinnende zijdwormen, tot het leveren van den honing voor den bijen, en zelfs de jonge spruiten ter spijs van de schapen?'

Het Laar als plaatse

Laar betekende volgens Blok in Tijdschrift voor Nederlandse taal en letterkunde: 'Een deel van een al dan niet moerassig bos, dat door mensen speciaal gebruikt werd om te kappen of om vee in te weiden en dat daardoor een open plek in het bos werd.' Rondom deze open plek verschenen op enig moment boerderijen. Aan de oostkant op een dekzandrug, die evenwijdig aan de Reusel liep en aan de westkant op hoger gelegen oudere landbouwgronden. Er tussen lag een laag en moerassig stuk grond, wat behalve

Kadastrale situatie rond 1830

voor het weiden van vee ook uitermate geschikt was voor het maken van drinkkuilen. In 1841 lagen er vijf op het Laar.

De driehoekige vorm van het plein, ook wel plaatse of biest genoemd, bevorderde het samendrijven van het vee als het op de woeste gronden geweid moest worden. De noordelijke uitvalsweg leidde van het Laar naar *'de Putte in het Heike naast de Biest met de Heihoekstraat'*. De westelijke naar het Heike in de Waterstraat, de oostelijke naar het Rouwblek in de hei naast Westelbeers en via de zuidelijke uitvalsweg trok men naar *'het Beerensven, het Braakven en de Polderikaven met het Troosteven, gelegen in het Heike tussen Baarschot, Esbeek en de Westerik'*.

Een dergelijke ligging van boerderijen om een driehoekig plein zagen we op meerdere plaatsen: de Lage Haghorst, De Biest en De Houtakker, waar drie drinkkuilen lagen. In oorsprong zou ook De Vrijthof in Hilvarenbeek zo'n agrarische opzet gehad kunnen hebben. We noemen dit plaatsenederzettingen.

Het dorp verplaatst

In onze gemeente waren nog in de jaren zestig van deze eeuw schild- of hoefijzervormige nederzettingen te herkennen. De boerderijen lagen aan de randen van de oude esdekken, zoals de Heikant te Baarschot, Esbeek, het Spul, het Loo en de Westerwijk (de Schijf) te Hilvarenbeek en het Schelleke of het Schildeke te Diessen. De esdekken, die door de plagenbemesting steeds hoger kwamen te liggen bleken de oudste vestigingsplaatsen te zijn. Deze gronden waren vruchtbaar, niet te droog en makkelijk te beploegen. In Hilvarenbeek werden onder de oude es sporen gevonden uit de Brons- en IJzertijd (het Loo en het Spul), terwijl in de Schijf, de Voort en aan de Driehuizen naast deze perioden ook nog Romeins en Karolingisch materiaal tevoorschijn kwam.

In Diessen werd in het Schelleke en de Vroonakker bewoning uit de vroege IJzertijd, Romeinse tijd en mogelijk uit de Vroege Middeleeuwen vastgesteld. De Diessense kerk lag aan de rand van dit gebied op de Heuvel.

In de Kerkstraat kwamen scherven uit de Karolingische tijd tevoorschijn, de tijd van de schenkingen van de Frankische grootgrondbezitters aan bisschop Willibrord en de abdij van Echternach. De ouderdom van het Schelleke bleek ook nog eens uit het feit, dat de abdij van Echternach nog aan het einde van de 18de eeuw bezittingen had in het *Schildeke*, zoals de Geerkensakker, de Streepen en de Lange akker. We mogen concluderen, dat op enig moment de bewoners van de hoge gronden vertrokken zijn naar de lagere aan de rand van het beekdal, zo onder meer de Sint Willibrorduskerk eenzaam achterlatend op de Heuvel. (Nog in de jaren 70 lag de kerk voor driekwart vrij in de akkers). Wanneer deze verschuiving zich voltrok kan mogelijk aangetoond worden door de gegevens van een opgraving van een stenen woning aan het Laar.

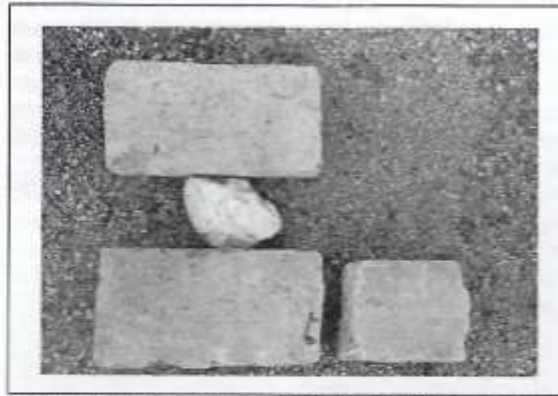
Een stenen woning

In 1980 werden bij het graven van een voederkuil funderingsresten gevonden. Over een lengte van ca. 1.50 m. waren enkele lagen stenen zichtbaar. Het formaat van de stenen bedroeg 25x13x6 cm. Het bijzondere aan deze fundering was, dat er sprake was van een spouw. De spouw was ca. 10 cm. breed en op enkele plekken opgevuld met ingemetselde veldkeien, die voor het noodzakelijke verband tussen beide muren zorgden.

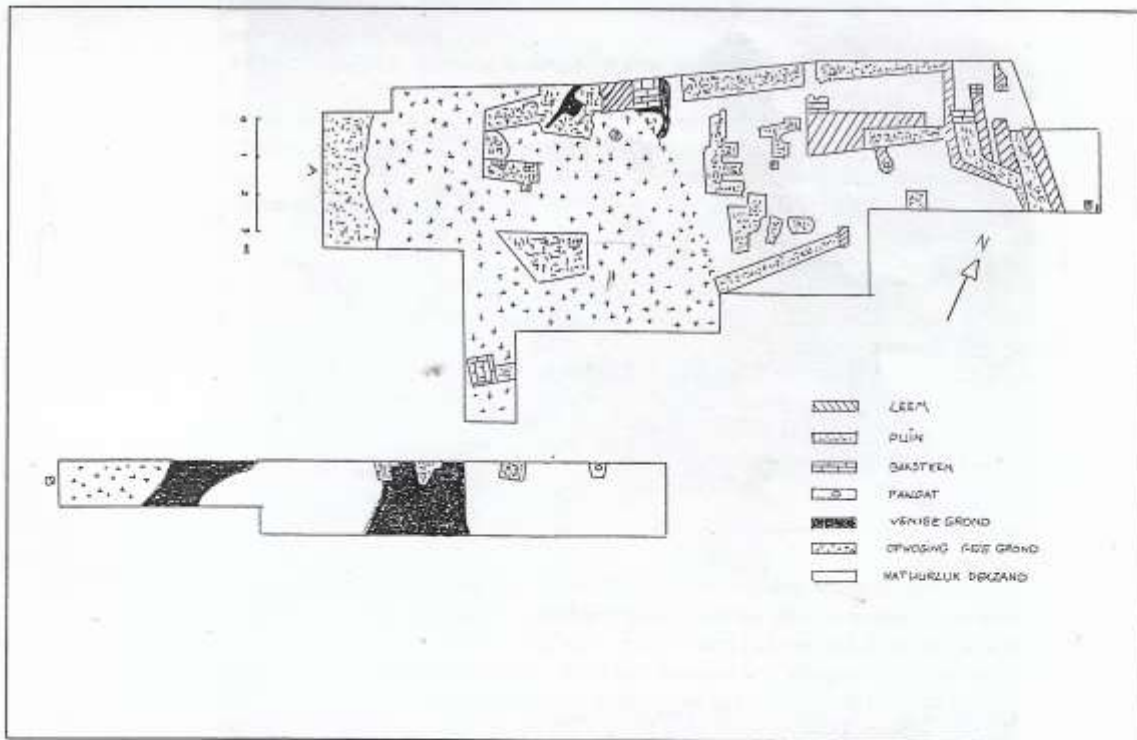
Het woord spouw is afgeleid van 'spouden', dat splijten betekent. Het voordeel van een spouwmuur is dat koude- en vochtbruggen bijna geen probleem vormen. De oudst bekende voorbeelden dateren pas uit de 17de eeuw en betreffen dan buitenhuizen. Pas in de loop van de 19de eeuw lijkt de spouwmuur ook in het woonhuis toegepast te worden.

De vraag is of de spouw in alle muren gebruikt is. Het is ook mogelijk, dat dit alleen het geval was met de regengevel of dat er alleen sprake is van een spouwmuur in de onderste lagen, waardoor er als het ware een plint ontstond. In ieder geval is de vondst van een

15de eeuwse spouwmuur aan het Laar uniek en is het tot op dit moment de oudst bekende spouwmuur in Nederland.

In 1982 bleek het muurrestant nagenoeg verdwenen als gevolg van het jaarlijks inkuilen van veevoeder. Met een beperkte opgraving werd nog geprobeerd zo veel mogelijk gegevens vast te leggen.

De opgraving

De muren waren gefundeerd op lemen banen en een laag steenpuin. Met name de noordwand en de oostzijde waren nog redelijk herkenbaar. Aan de noordoostkant zat vermoedelijk een deuringang. Afgaande op het formaat steen en een aantal scherven konden we deze eerste woning dateren in de eerste helft van de 15de eeuw. Rond 1500 werd het

huis verbouwd. Ofwel werd de bestaande woning in westwaartse richting verlengd, ofwel er kwam een zelfstandige schuur vlak naast het huis te staan. Hiertoe moest een kuil of poel met een venige vulling gedempt worden.

De poel was 50-60 cm. diep, op de bodem waren hier en daar nog resten te zien van de venige vulling. Nadat de poel uitgegraven was werd hij volgegooid met geel zand. In dit zand werden een koperen vingerhoed en een fragment van een vuurstenen voorwerp gevonden. Van de verbouwing resten nog plekken steenpuin en een nog volledig intacte poer. Deze poer met een hoogte van 60 cm. en een steenformaat van 21x10x5 cm. diende als basis voor een gebintstijl.

Uit een greppel, die op de poel afwaterde kwamen de oudste scherven. Enkele fragmenten van zgn. proto-steengoed uit de 13de/14de eeuw. Aan de westzijde zette de poel zich voort tot op een diepte van ca. 1.70m. Deze was eveneens gedempt, maar op een later tijdstip. De vondsten, die onder in deze poel werden gedaan dateerden allemaal uit de tweede helft van de 16de eeuw.

De vondsten

Onder het vondstmateriaal bevonden zich scherven van kookpotten, schalen, drinkbekers, kannen enz. Enkele complete voorwerpen worden hieronder besproken.

Aardewerk

Links: Ongeglazuurde kom met twee oren. Datering: 2de helft 16de eeuw. Doordat de kom ongeglazuurd is is hij vanwege zijn poreusheid en vetopneemvermogen alleen geschikt voor het koken van niet vette spijzen, zoals grutten, bonen, erwten e.d. Omdat de twee oren halverwege de kom aangezet zijn is hij makkelijk te kantelen en af te gieten. In deze zin is hij de voorloper van onze huidige pan met twee oren.

Rechts: Papkom. Datering: eind 16de begin 17de eeuw. Het oorkommetje is roodglazuurd en aan de bovenrand en aan de binnenzijde met gele slib versierd. Deze versiering werd met een koehoorn of ringeloor opgespoten. De voorstelling heeft een symbolische betekenis. De binnenkant vormt een kruis en is een teken van afweer. Een vergelijkbare symbolische betekenis zien we ook in bovenlichten en metseltekens.

Midden: Fragment van een versierd oorkommetje met eenzelfde symbolische betekenis.

Steengoed

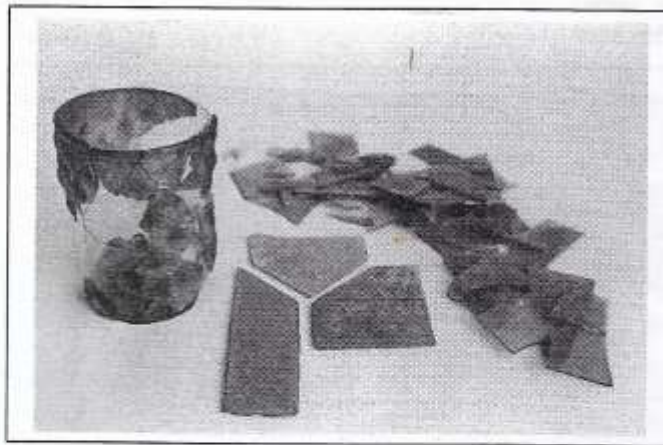
Steengoed is bijzonder hard gebakken, waardoor het baksel geen vocht meer opneemt. Dit is alleen mogelijk met klei, die in het Rijnland gevonden wordt. Vandaar dat deze produkten, voornamelijk drinkkannen en -bekers, geïmporteerd moesten worden, wat ze tot een kostbaar product maakte. Alle beschreven voorwerpen zijn afkomstig uit Raeren (België).

Links: Oliekannetje. Datering: eerste helft 16de eeuw. Deze kannetjes werden gebruikt om olielampjes te vullen.

Rechts: Drinkbeker. Datering: tweede helft 16de eeuw. Een conisch toelopende kan met onder en boven geprofileerde banden. Dit is een imitatie van een houten drinkbeker, de banden verbeelden de wilgetenen, die de houten duigen bijeenhouden.

Midden: Scherf van een drinkkan. Datering: ca. 1600. Fragment van een drinkkan, die was versierd met een fries, waarop de zeven keurvorsten van Duitsland afgebeeld waren. Tussen de rondbogen staat: "BISCOF.COLE" ofwel de bisschop van Keulen.

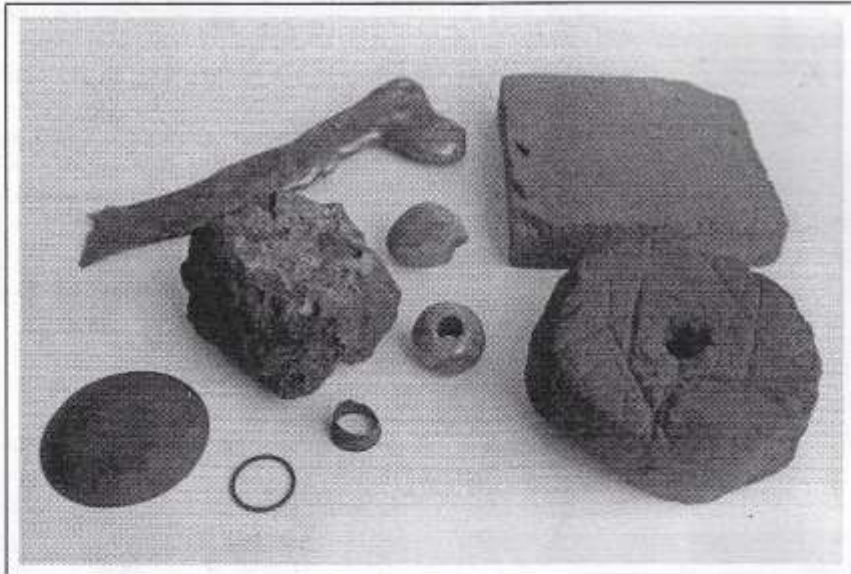

Glas

Zeer zeldzaam zijn de vondsten van glas. Doorgaans werd gebroken glas opgekocht door de glasblazer, die het aan zijn glasmassa toevoegde om een betere kwaliteit te bereiken.

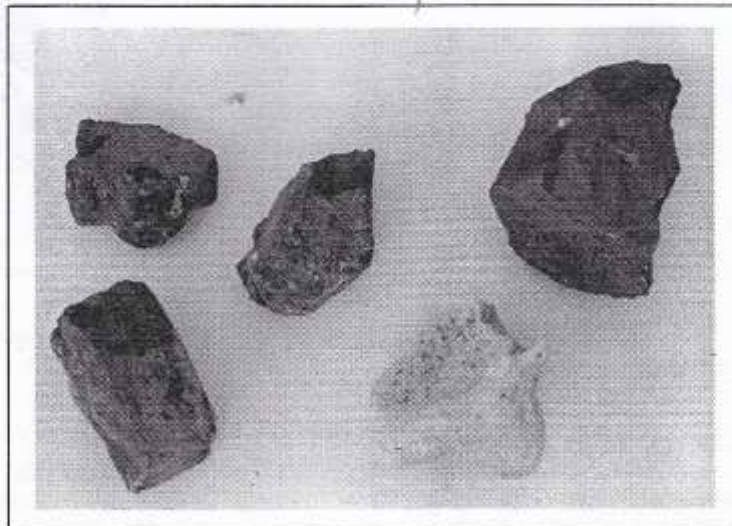
Links: Drinkbeker, zogenaamde noppenbeker. Datering: tweede helft 15de / eerste helft 16de eeuw. De beker is groengetint. De verkleuring ontstond door het gebruik van as van planten uit het woud, met name varens. Het wordt daarom ook 'waldglas' genoemd. Pas in de 17de eeuw kan men op grote schaal doorzichtig en kleurloos glas produceren.

Rechts: Fragmenten vlakglas. Datering: 16de eeuw. De fragmenten zijn afkomstig van minimaal twee ruiten. De zijkanten werden bewerkt met een grijzelijzer. Hierdoor ontstond een stootrand, die het glas beschermde als het in lood gevat werd.

Varia 1

Bij iedere opgraving komen voorwerpen tevoorschijn, die weliswaar niet spectaculair zijn, maar die toch een beeld geven van de materiële cultuur in die tijd. Enkele bronzen voorwerpen, ijzerslak, restant soldeer, vingerhoed, spinsteentje, een kiezel met verfsporen, een tegel en een ronde steen van een slijpmachine, die nadien nog gebruikt is om messen te wetten. Deze bevond zich in de oudste lemen fundering aan de noordkant. Datering: eerste helft 15de eeuw.

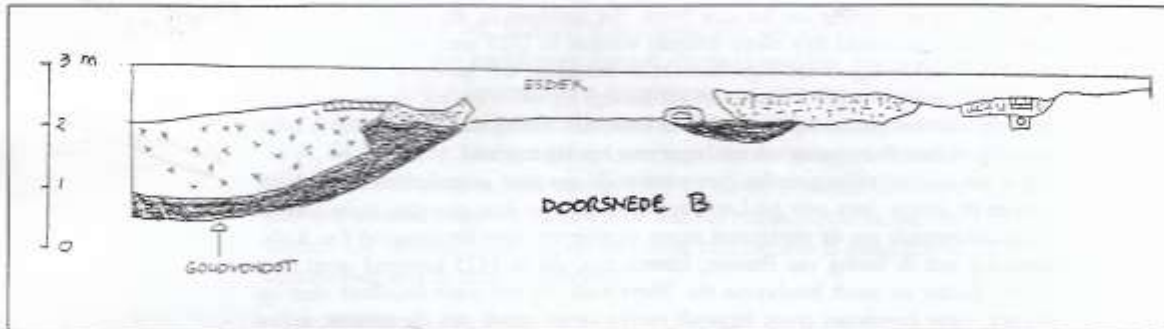

Varia 2

Enkele fragmenten van geglazuurde ovenstenen, een handvat van een zandstenen vijzel en een stuk van een maalsteen, dat vermoedelijk gebruikt is bij het fijnmalen van verfplanten.

Goudvondst

Uit de poel temidden van een hoeveelheid scherven lag een stukje bewerkt goud. Een unieke vondst. De afbeelding heeft een laag reliëf en is van achteren tegen een gladde wand gedreven. Herkenbaar zijn ogen, neus en het haar. Vermoedelijk betreft het een fragment van een bekledding van een reliekschrijn. Deze schrijnen werden vaak voorzien van allerlei religieuze voorstellingen. Het haar zou ook de stralenkrans van een heilige kunnen zijn.

Combineren we een aantal gegevens, zoals de goudvondst, het glas in lood, soldeer, ijzerslakken, een slijpsteen, een vijzel en een maalsteen dan kunnen we concluderen dat er een handwerksman gewoond moet hebben, die zowel schilder als glazenier en mogelijk zelfs goudsmid was. Dat hij niet onbemiddeld was blijkt allereerst uit het feit, dat hij een stenen woning met betegelde vloeren bezat. In die tijd werden op het platteland alleen kerken en kastelen in steen gebouwd. Ook uit zijn huisraad blijkt dat: glas, versierd aardewerk en kostbare geïmporteerde drinkkannen.

Samenvatting

De kern van het dorp Diessen verplaatste zich van de hoger gelegen gronden in het Schelleke en de Vroonacker naar de rand van het beekdal. Mogelijk dat er nog een tussenfase heeft bestaan in de Merovingisch / Karolingische tijd, toen de bewoning zich concentreerde op de Hèuvel waar toen waarschijnlijk al een kerkje stond (de oudste vermelding is van 1096).

De oudste scherven van de opgraving, uit Andenne en protosteengoed, sluiten aan op de Pingsdorfscherven, die op een akker tegenover het stenen huis gevonden zijn. Op grond hiervan kunnen we de dorpsverplaatsing dateren in de 12de of 13de eeuw. Daarmee is ook de 'plaatse' gedateerd en moet dus eens en voor al met de term Frankische driehoek afgerekend worden.

Over de redenen van de dorpsverplaatsing tasten we in het duister. In het algemeen wordt wel gesteld, dat het klimaat droger werd, waardoor het mogelijk werd de nattere broekbossen in de beekdalen te ontginnen. Dit wellicht op initiatief van de kloosters. Eigendomsverhoudingen kunnen veranderd zijn, waarbij de bewoners de grond van de particuliere grootgrondbezitters als cijnsgoed in handen kregen, terwijl boeren, die op abdijhoeven werkten deze in pacht kregen. Men kon nu extra gaan produceren voor de opkomende markt. Daartoe moest het landbouwareaal uitgebreid worden.

Ook is het mogelijk, dat de opkomst van de potstalbemesting en het daarmee samenhangende gebruik van de gemene gronden het ontstaan van een dorpsstructuur bevorderde, waarin de plaatse, het Laar, zowel qua ligging als qua functie een centrale plaats innam.

Rond deze plaatse werd in de 15de eeuw een stenen woning gebouwd. Interessant is, dat er in die tijd meerdere stenen gebouwen verschenen: in de Kerkstraat, de Oude Pastorie, het Hooghuis en de kerk, die voorheen van hout was. Het steenformaat van de oudste bouwfase van het huis aan het Laar komt overeen met het formaat van het koor, dat omstreeks 1400 'versteend' werd.

Ongetwijfeld zijn er enkele vermogende families, die een aantal bouwactiviteiten met elkaar combineerden en die sterke banden hadden met de kerk. Zo stichtte Jan van de Rode, eigenaar van het Hooghuis, in 1432 het Sint Willibrordusaltaar. We vermelden al, dat hij nog een woning aan het Laar bezat. Het probleem is, dat de benamingen het Laar en het Leurenseind door elkaar gebruikt worden. In 1727 werd nog eens duidelijk waar het Hooghuis lag. Peter Verschuren bezat een nieuw erf 'genaemt Jan Hooghuis nieuw erf. gelegen onder Diessen aan het Lurings Eijndt'. Voor het stenen huis is het de vraag waar het precies bij hoorde, bij het Laar, dan wel bij het Leurenseind. In ieder geval ligt er daar de overgang van een hoger naar een lager gebied.

Het is een aantrekkelijke gedachte daar waar er de ene keer gesproken wordt over het Laar en de andere keer over het Leurenseind dat juist op deze overgang te betrekken. Aldus redenerende zou de opgegraven stenen woning wel eens het leengoed Ten Rode, leenroerig aan de hertog van Brabant, kunnen zijn, dat in 1475 bewoond werd door Wellen Scilder en wordt beschreven als: *'Huijs ende hof mit meer huijskens daer op staende, viere loepensaet groot, liggende metten eenen eijnde aen die vroente, mitter eender zijden neven den hophof, mitter ander zijden neven Jan Jacopssoene van Aelst'*.

Verval

De woning is omstreeks 1600 definitief in verval geraakt. Aan de westkant van het huis bevond zich een poel, vermoedelijk oorspronkelijk een drinkkuil voor het vee, zoals er meerdere op het Laar lagen. Werd in de 16de eeuw een gedeelte van de poel gedempt, een ander deel heeft nog tot aan het begin van deze eeuw open gelegen en diende, zo weet de laatste boer op deze plek P. Timmermans uit overlevering nog te melden, om er voederbieten voor het vee in te wassen.

Aan de oostzijde van het Laar is nu nog steeds de middeleeuwse situering van de boerderijen te zien. Bovendien is de meest noordelijke punt van de plaatse behouden. De monumentale bescherming van dit gebied is een van de laatste daden geweest van de gemeente Diessen, die inmiddels zelf historie is geworden.

Literatuur.

- C. de Bont . . . , Al het merkwaardige in bonte afwisseling".
- F. Theuvs: Het Kempenproject 3.
- T. Caspers: De hand van de mens in het landschap.
- L.F.W. Adriaenssen: " De Diessense tak van de familie Schilders" in De Brabantse Leeuw.
- J.H. Ringrose en A.C. de Vooy: " De gemeente Diessen".
- H.L. Janssen : Van Bos tot Stad.
- J.G.N. Renaud: Middeleeuwse ceramiek.
- H. Hellebrandt: Steinzeug.
- Museum Boymans-van Beuningen : Communicerende vaten.
- B. Kooy in: Jaarboek Monumentenzorg 1996.

Wk in Laar
"Hooghuis"

↓ per oml.
Leurenseind Eijndt